
RECENZIJOS

Dalia Kiseliūnaitė

Klaipėdos universitetas

LAUMANE, BENITA. *IDENTITĀTES
MEKLĒJUMI: NĪCAS, OTANĶU, PĒRKONES
MĀJVĀRDI UN UZVĀRDI.*

Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 520 lpp. ISBN 978-9934-36-398-6

Naujoji latvių kalbininkės Benitos Laumanės knyga skirta onomastikai. Autorė yra gerai žinoma baltistikos srityje kaip tyrėja, ypatingą dėmesį skirianti atskiriems leksikos sluoksniams, ypač tiems, kurie yra reprezentatyvūs regiono gamtos ir kultūros savitumo liudininkai. Tokia prieiga prie onomastikos svarbi etnolingvistikos požiūriu. Apie tai kalba teoriniai darbai, iškeliantys kalbos, ne tik kaip autonominės ženklų sistemos, bet ir kaip teksto, kuris skirtas pasaulėvaizdžio kūrimui ir perdavimui, reikšmę (Fontaine 2017). Regioninės leksikos tyrimai atskleidžia kalbos priemonėmis kuriamą ir palaikomą vietos kalbėtojų mentalinį žemėlapi, kurio kontūrai gali siekti labai senus laikus ir egzistuoti mūsų dienomis (Möller, Elspaß 2021). Į regioninę leksiką, kaip svarbų geolinguistikos tyrimo objektą, kai kada žiūrima ne itin dėmesingai – sutikime, kad iki šiol dialektologams labiausiai rūpi fonetikos ir gramatikos reiškinių arealinis pasiskirstymas, jų kilmė ir raida (Durkin 2012), tačiau latviams šiuo požiūriu priekaištauti neturėtume – būtent arealinės leksikos tyrimo srityje jie yra nemažai pasiekę. Tačiau Benita Laumanė į gilius teorinius samprotavimus nesileidžia ir jos knygoje nerasime išplėto to teorinio skyriaus, nors tai visiškai nereikia, kad jos darbuose nematyti metodologinio pagrindo: kiekviename iš juose naudojamų stambesnių leksikografijos darbų yra įvadiniai skyriai, kuriuose aiškinami tyrimo principai, ir akivaizdu, jog autorė laikosi panašių. Dar daugiau – jos darbams

būdingas platesnis etnolingvistinis kontekstas, kuris atskleidžiamas istoriniais faktais ir folkloro pavyzdžiais. Ypač jai svarbūs gyvosios kalbos liudijimai, lauko tyrimai, kurių medžiagą ji, kolegos ir studentai kruopščiai renka iš vietos gyventojų. Remdamasi ilgamete kalbininkės patirtimi ir dar labiau etninio ryšio su kalbą kuriančia bendruomene išugdyta intuicija, autorė tiksliai žino, kurie leksikos sluoksniai labiausiai tirtini viename ar kitame Latvijos regione, kodėl reikia tai daryti ir kur gali nuvesti tyrimo įžvalgos ir apibendrinimai. Taip gimė jos knygos apie meteorologinius reiškinius žyminčią leksiką, pajūrio kraštovaizdžio įvardijimus, su žvejyba susijusios leksikos tyrimai, atskiri straipsniai, skirti regioninės leksikos darybos klausimams.

Naujoji knyga skirta nedidelio Kuržemės ploto sodybų vardams (*mājvārdi*) ir asmenvardžiams (*uzvārdi*). Sodybų vardai – tai ne viensėdžių, o kiekvienos kaimo sodybos vardai, faktiškai gyventojų adresas¹. Tradicija suteikti namams vardus kilo iš poreikio identifikuoti gyventojų gyvenamąją vietą ir nuosavybę. Prasidėjusi po ordinų karų, šio tipo vietovardžių kūrimo tradicija įgavo pagreitį XVIII–XIX a. Sodybų vardai yra ne tik istorijos, etnografijos ir kalbotyros šaltinis, bet ir pagalba genealogams. Į šį onomastikos sluoksnį seniai atkreiptas kalbininkų dėmesys, skatinama sodybų vardus užrašinėti, tirti ir publikuoti, todėl latvių tyrėjų domėjimasis jais neatslūgo iki mūsų dienų (Endzelīns 1956, 1961; Bušs 2003; Dambe 1990; Balode 2009). Šiuo metu bene išsamiausias šios srities darbas yra šešių tomų žodynas *Latvijas vietvārdu vārdnīca* (1990–2024), kuris iš esmės pratęsė Endzelyno ir jo kolegų pradėtą sumanymą, naudojant nuo tų laikų gerokai papildytą vardyno kartoteką. Kitas autorės pasirinktas objektas – apsiabrėžto Kuržemės arealo gyventojų pavardės. Abu tyrimo objektai glaudžiai susiję ir dažnai inspiruoja vienas kito atsiradimą, todėl toks pasirinkimas visai logiškas. Tiesa, įvadinėje dalyje autorė primena, kad šiame darbe nesiims atsakyti į prioriteto klausimus (kas iš šių poros narių pirmesnis), be to, perspėja, kad jos darbas nėra skirtas genealoginiams giminių tyrimams, nors gali būti jiems pravartus.

Įvadinė dalis supažindina su darbo tikslu, kurį atspindi knygos pavadinimas. Autorė užsibrėžė atskirti sąlyginius chronologinius vietovardžių ir pavardžių sluoksnius, kad išryškėtų kalbos priemonėmis paliudytas kultūrinis ir istorinis regiono tapatumas. Be to, čia nurodyti medžiagos šaltiniai: XIX a. antrosios pusės dvarų registrai, tarpukario žemės savininkų registrai, telefonų knygos, duomenys iš kolegų publikacijų, ekspedicijų medžiaga ir dabartinis oficialiai vartojamų vardų registras. Pristatydama metodologinį tyrimo aspektą, autorė, nors ne visai tiksliai suformuluodama, leidžia suprasti, kad laikosi tradicinių onomastikos tyrimo metodų. Onimai analizuojami pirmiausia regiono apeliatyvų kon-

¹ Toliau tekste bus vartojamos įprastos nomenklatūrinių žodžių santrumpos, o latviškas *mājvārdi* verčiama *sodybos vardas* ir vartojama santrumpa *sod*.

tekste, paskui lyginami su galimai kilmės požiūriu susijusiais onimais artimiausių kaimynų kalbose, todėl naudojama ir lietuvių, ypač vakarinių tarmių, prūsų ir pajūrio lenkų vardyno medžiaga. Kitaip tariant, čia laikomasi regioniško kriterijaus išeinant iš latvių kalbos vartojimo ploto, bet stipriai nenutolstant nuo pajūrio zonos. Būtų nepakenkę tokį pasirinkimą pagrįsti teoriškai.

Pirmosios trys knygos dalys yra gana trumpos, gal net kiek per trumpos. Jose supažindinama su tiriamųjų objektų svarba kultūriniam ir istoriniam krašto pažinimui, istorinėmis pokyčių priežastimis ir pobūdžiu. Atskirame skyrelyje supažindinama su rašybos variantais, pateikiama pavyzdžių. Kadangi knyga neabejotinai naudosis įvairių sričių specialistai, būtų labai pravertę paaiškinti ne tik rašmenų atitikmenis dabartinėje kalboje, bet ir tokios įvairovės priežastis. Čia, kaip ir Klaipėdos krašte, susiduriame su vokiečių kalbos rašmenų taikymu baltiškiesiems vardams. Tai latvių skaitytojui galbūt įprastas ir iš istorinės perspektyvos suprantamas dalykas, nes tokia tvarka galiojo ne tik Kuržemėje, tačiau jaunajai kartai išsamesnis paaiškinimas tikrai nebūtų pro šalį, juolab kad neretai rašybos sudėtingumas kelia ir onimo perskaitymo ir rekonstrukcijos problemų. Skyrius, pristatantis darybos ypatumus, taip pat gana lakoniškas: išskiriami keli būdingi priesagų tipai laikantis klasikinio darybinio skaidymo pagal priebalsį. Tačiau šioje klasifikacijoje atskirai išskiriama grupė su *-iniek-/-eniek-*, nors klasikiniu požiūriu tokio tipo vediniai (liet. *-inink-/-inyk-*) skiriami *-k-* tipui (Endzelins 1951, 361–365; Skardžius 1941, 140–148), taigi ir šiuo atveju skaitytojas tikėtusi autorės paaiškinimo. Be to, pasigėsčiau aiškesnio pagrindimo, kaip autorė atskiria darinius nuo svetimos kilmės vardų: pvz., tokie vardai kaip *Mickel, Dannel, Bingel*, o ypač *Lübeck* greičiausiai yra tiesiog vokiški asmenvardžiai, o *Abel* atveju gali būti šaltiniuose nepažymėtas ilgumas, ir galbūt čia turime asv. *Ābele*, kildintiną iš *ābele* ‘obelis’, ypač kad toks asmenvardis Kuržemėje veikiausiai figūruoja.

Didžiausia ir svarbiausia knygos dalis yra ketvirtoji – „Nīcas, Otaņķu, Pērkonas mājvārdi un uzvārdi“ – surinktų onimų lingvistinė analizė. Medžiagos apimtis didelė, ir reikia pasidžiaugti, kad latviai turės dar vieną kruopščiai suregistruotą ir lingvistiškai aprašytą nedidelės teritorijos vardyną. Šios dalies sudarymo principas alfabetinį, tad skaitytojui, žinančiam, ko ieško, jis patogus. Kita vertus, norinčiam panaršyti kitaip (tarkime, pagal gyvenvietes, pagal darybą ar pan.) labai praverstų internetinė leidinio versija, leidžianti naudotis paieškos įrankiais. Antraštinis žodis dažniausiai yra sodybos vardas, kiek rečiau pavardė. Kiekviename straipsnyje pateikiama onimo lokalizacija, tikslus ar apytikris fiksavimo laikas, nurodomi užfiksavimo šaltiniai, rašybos variantai, vietovardžio paplitimas, su vietovardžiu etimologiškai sietina pavardė. Straipsnis baigiamas etimologiškai susijusiais ar panašiais onimais lietuvių vardyne, kiek rečiau prūsų ar slavų. Sakydama „panašiais“, recenzijos autorė turi omenyje etimologiškai to-

limų ar abejotinų paralelių pateikimą. Pvz., sodybos vardo *Bārtēnieki* kilmė grindžiama vietovardžiu *Bārta*, toliau palyginimui pateiktas lietuviškas kaimo vardas *Bārtininkai* ir *Bārtininkų* ež. (Vilkaviškio r.) suponuoja mintį, jog autorė spėja *Bārtēnieki* ir *Bārtininkai* esant vienos kilmės, tačiau pastaruosius, kaip ir pavardę *Bārtininkas*, reikia kildinti iš liet. slavizmo *bařtininkas* ‘bitininkas’ (tai rodo ir kirčiavimas); tame pačiame bloke Lenkijos *Barniki*, *Barthnyki* kildinami iš prūsų vietovardžio *Barta*. Jeigu tarp latvių *Bārta* ir prūsų *Barta* galima ieškoti etimologinių sąsajų, tai lietuviškas su slavizmu *bařtininkas* siejamas blokas čia atrodo nereikalingas. Ypač atsisakyčiau tokių paralelių, jei knygos tikslas nėra aiškinti lietuviškų vietovardžių kilmę. Pavardės antraštiniais žodžiais eina tik tais atvejais, jei jų negalima susieti su tos pačios kilmės sodybos vardu tiriamoje teritorijoje. Tokių atvejų yra gerokai mažiau, pvz., pvd. *Lunkaitis*, sietina su *lunka* ‘nedidelė įlanka’, *Ķigulis*, kildinama iš germanizmo *ķigulis* ‘lazda’ ir kt. Taigi didelė persvara pavardžių, turinčių atitikmenis tarp tame pačiame regione fiksuojamų sodybų vardų, rodo būdingiausią sodybų vardų susidarymo būdą.

Lietuvių skaitytojui ypač įdomūs lietuviškos kilmės sodybų vardai, tokie kaip *Ķauši*, *Ķelži*, *Ķirugali*, *Ķirukalni*, *Lankuti*, *Lingas/Liņģi*, *Žiļi* ir kt. Kai kuriais atvejais galima būtų tikėtis iš autorės drąsesnio etimologinio įvertinimo (pvz., sod. *Ķišķi* atveju ji tik siūlo palyginti su lietuvių pavarde *Kiškis*, tarsi neapsisprendama dėl sodybos vardo ir apylinkėje užfiksuotos pavardės *Ķišķis* kilmės). Tiesa, išvadoje ši ir dar keletą vardų ji priskiria lituanizmams.

Lietuvių skaitytojui, ypač artimiausiems kaimynams šiaurės ir vakarų žemaičiams, istorinio Klaipėdos krašto tyrėjams ši knyga itin naudinga dėl neretų beveik identiškų ar etimologiškai neabejotinai sietinų bendros kilmės vietovardžių, kurių ne vienas gali pretenduoti į kuršių substrato liudininkus. Čia rasime tokius vardus kaip pvd. **Graudužis*¹ (plg. liet. pvd. *Graudūžis* ir k. *Graudūžiai* Klaipėdos r.), sod. *Kuņķi* (plg. k. *Kūnkiai* Klaipėdos r.), pvd. *Anužis* (plg. liet. pvd. *Ānužis*, k. *Anužiai*), sod. *Drežas* (plg. liet. asv. *Dreizys*, k. *Dreiziai* Klaipėdos r.), sod. *Ķeri* ir pvd. *Ķeris* (plg. liet. *Kerys*, k. **Kerai* ir **Kerina*), sod. *Ķepali* (plg. **Kepalai*, kitas *Kuřšlaukių* kaimo Klaipėdos r. vardas) ir kt. Šis sąrašas būtų netrumpas. Lietuviškoje jo dalyje galime rasti kelių sluoksnių kuronizmų – vieni paveldėti iš senųjų kuršių, kiti į Klaipėdos kraštą atnešti migracijos bangos iš Kuršo, apie kurią autorė užsimena istorinėje apžvalgoje. Nesibaigiančiai mokslinei diskusijai dėl svarbiausios šiaurinės Klaipėdos krašto dalies upės vardo recenzuojamoje knygoje itin įdomus yra sodybos vardas *Dangas*, gana gausiai paliudytas ir autorės tirtame areale, ir gerokai plačiau Kuržemėje. Tik gaila, kad, įtraukdama Kiseliūnaitės studiją ir Klaipėdos krašto vietovardžių registrą į bibliografiją (Kiseliūnaitė 2020), nei dėl šio, nei dėl kitų prieš tai minėtų vardų autorė su ja nediskutuoja.

Knyga baigiama glaustomis išvadamis, kuriose apibendrinama tyrinėtų vardu kilmė, darybos tendencijos, semantiniai polinkiai.

Baigiant šią knygos apžvalgą reikia pasakyti, kad tai dar vienas žingsnis baltų onomastikoje, vertingas medžiagos gausumu, nuosekliu ir metodologiškai efektyviu pateikimu, išvalgų profesionalumu. Kiekvienas atidus žvilgsnis į regionų onomastiką vertingas ir kalbotyrai, ir istorijai, ir ypač vietos žmonių, o kartu ir mūsų visų, baltiškai savimonei suvokti ir ją puoselėti. Todėl visų onomastikos tyrėjų vardu nuoširdžiai dėkojame autorei už šį svarų indelį į baltistiką ir laukiame naujų darbo vaisių.

Literatūra

- Balode 2009 – Laimute Balode. Vietvārdu vārdnīcas un to struktūra: somu, igauņu, lietuviešu un latviešu pieredze. *Latvijas Universitātes raksti [LU Raksti] [Acta Universitatis Latviensis]*, 746, 16–26.
- Bušs 2003 – Ojārs Bušs. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Dambe 1990 – Vallija Dambe. *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi*. Rīga: Zinātne.
- Durkin 2012 – Philip Durkin. Variation in the lexicon: the ‘Cinderella’ of sociolinguistics? Why does variation in word forms and word meanings present such challenges for empirical research? *English Today*, 28 (4), 3–9 [žiūrėta 2025 10 29]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1017/S0266078412000375>
- Endzelīns 1951 – Jānis Endzelīns. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Endzelīns 1956–1961 – Jānis Endzelīns. *Latvijas PSR vietvārdi*. T. 1–2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Fontaine 2017 – Lise Fontaine. Lexis as most local context: towards an SFL approach to lexicology. *Functional Linguist.*, 4, 17 [žiūrėta 2025 10 29]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1186/s40554-017-0051-7>
- Kiseliūnaitė 2020 – Dalia Kiseliūnaitė. *Klaipėdos krašto toponimai. Istorinis ir etimologinis registras*. Lietuvių kalbos institutas [žiūrėta 2025 10 29]. Prieiga per internetą: <https://iki.lt/dalia-kise-liunaite-klaipedos-krasto-toponimai-2020/>
- Latvijas vietavārdu vārdnīca 1990–2024 – Latvijas vietavārdu vārdnīca*. Rīga: Latvijas universitāte. Latviešu valodas institūts.
- Möller, Elspaß 2021 – Robert Möller, Stephan Elspaß. Mehr als Dialekt-Relikte: Regionale Variation im Gegenwartsdeutschen. *Lublin studies in modern languages and literature*, 45 (1). Maria Curie-Skłodowska University Press [žiūrėta 2025 10 29]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.17951/lsmll.2021.45.1.21-33>
- Skardžius 1941 – Pranas Skardžius. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas.